



Παράξενο φρούτο είμαστε εμείς οι αριστεροί. Αν πάρει κανείς τους μετρητοίς όσα γράφονται και λέγονται τις τελευταίες μέρες σχετικά με την επικείμενη δίκη της Χρυσής Αυγής θα διαπιστώσει ότι μερίδα της Αριστεράς έχει επιδοθεί σε εκστρατεία υπέρ της απαλλαγής της ναζιστικής οργάνωσης και ταυτόχρονα όσοι επικαλούνται το αντιφασιστικό κίνημα, ανάμεσά τους κι εμείς εδώ, παραμένουμε απαθείς και άπραγοι.

Έχουμε βέβαια πρώτ' απ' όλα την ακατανόητη πρεμούρα της προέδρου της Βουλής να επανεντάξει τη Χρυσή Αυγή στο πολιτικό σύστημα, να την απαλλάξει από το άγχος της εγκληματικής οργάνωσης και να υπονομεύσει τη δικαστική διερεύνηση της υπόθεσης. Η Ζωή Κωνσταντοπούλου προσπάθησε να συνδέσει τη λειτουργία της βουλής με την παρουσία των προφυλακισμένων χρυσαυγιτών. «Η σύνθεση της βουλής δεν μπορεί να επηρεάζεται από άλλα όργανα, από άλλες λειτουργίες του δημοκρατικού πολιτεύματος», είπε η πρόεδρος, θέτοντας ανοιχτά υπό αμφισβήτηση τις επιλογές της δικαιοσύνης. Μπορεί η πρότασή της να απορρίφθηκε από όλες τις πτέρυγες, ακόμα και από τον ΣΥΡΙΖΑ, αλλά το μήνυμα που στάλθηκε στην κοινωνία και την ίδια τη δικαιοσύνη ήταν ισχυρό και σαφές. Βέβαια, για να είμαστε δίκαιοι, παρόμοια αμφισβήτηση για τους πολιτικούς χειρισμούς στην υπόθεση της Χρυσής Αυγής έχει διατυπώσει η κυρία Κωνσταντοπούλου από την περίοδο των πρώτων συλλήψεων. Και είναι γνωστές οι διαφωνίες της –όπως και άλλων στελεχών του ΣΥΡΙΖΑ– για την αναστολή της χρηματοδότησης της ναζιστικής οργάνωσης, καθώς και για την άρση της ασυλίας χρυσαυγιτών βουλευτών. Αλλά τότε διαφωνούσε ως απλή βουλευτριά. Τα όσα λέει και πράττει σήμερα –όσο κι αν δεν έγιναν αποδεκτά– διαμορφώνουν νέους πολιτικούς συσχετισμούς στην υπόθεση. Γιατί ας μη γελιόμαστε. Το ζήτημα είναι εξόχως πολιτικό. Και οι απόψεις που χαϊδεύουν τα αυτιά των χρυσαυγιτών δεν μπορεί να αντιμετωπιστούν παρά μόνο πολιτικά. Την πρόκληση αυτή δεν μπορεί να την αποφύγει η κυβέρνηση.

Το σημαντικό είναι ότι η πρωτοβουλία της Ζωής Κωνσταντοπούλου να εξαρτήσει τη νομιμότητα των αποφάσεων της Βουλής από την παρουσία των προφυλακισμένων βουλευτών της Χρυσής Αυγής δεν οφείλεται σε μια απλή προσκόλληση στην τυπολατρία. Όπως εξήγησε η ίδια στην αρχική της δήλωση κατά τη συνέντευξη Τύπου που παραχώρησε στο εντευκτήριο της Βουλής, «κάποιοι ανησυχούν με την προοπτική να ακυρωθούν ρυθμίσεις οι οποίες ψηφίστηκαν στην προηγούμενη περίοδο, ρυθμίσεις μνημονιακές, οι οποίες ψηφίστηκαν από λιγότερους από 151 βουλευτές». Μ' άλλα λόγια, η πρόεδρος της Βουλής έθεσε το ζήτημα από πολιτική σκοπιά και το συνέδεσε ευθέως με το «μνημονιακό» περιεχόμενο συγκεκριμένων νομοσχεδίων. Στην άποψη αυτή επανήλθε κατά τη συζήτηση των γερμανικών αποζημιώσεων, όταν θεώρησε διχαστικές τις απόψεις της Αριστεράς για τον προδοτικό και δωσιλογικό ρόλο των πολιτικών προγόνων της Χρυσής Αυγής.

Αυτή η έμμεση συμπερίληψη της Χρυσής Αυγής στο όποιο «αντιμνημονιακό μέτωπο» και ευρύτερα στην «εθνική ομοψυχία» έχει βέβαια άμεσες πολιτικές συνέπειες. Καταρχάς διαστρέφει την πραγματικότητα, εφόσον είναι γνωστό ότι στις κρίσιμες ψηφοφορίες η Χρυσή Αυγή στάθηκε στο πλάι των εφοπλιστών, υπερασπίστηκε τις αδιαφανείς διαδικασίες ιδιωτικοποίησης των τραπεζών και έφτασε στο σημείο να ταχθεί υπέρ της πώλησης των βραχονησίδων σε επιχειρηματικά συμφέροντα.

Αλλά το σημαντικότερο είναι ότι αποτελεί πλήρη υιοθέτηση της προπαγάνδας της ναζιστικής οργάνωσης, η οποία επιχειρεί να αποδώσει σε πολιτικές σκοπιμότητες την άσκηση των διώξεων εις βάρος της ηγεσίας της και επιδιώκει εδώ και δύο μήνες να ενταχθεί σε κοινό μέτωπο με τον ΣΥΡΙΖΑ, ξεχνώντας τα αντιαριστερά εμφυλιοπολεμικά της κηρύγματα.

Κάνει λάθος λοιπόν το επίσης προοδευτικό περιοδικό Unfollow που χαρακτηρίζει όσους σχολίασαν τη

στάση της προέδρου της Βουλής «μαχητικούς αριστερούς αρθρογράφους, οι οποίοι θεωρούν ότι προκειμένου για νεοναζί δεν πειράζει, ας κάνουμε τα στραβά μάτια». Οι «μαχητικοί αριστεροί αρθρογράφοι» δεν εισηγούνται «να κάνουμε τα στραβά μάτια», αλλά να μη θεωρούμε τη Χρυσή Αυγή συμμαχική δύναμη στο αντιμνημονιακό μετερίζι.

Αλλά δεν είναι μόνο η κυρία Κωνσταντοπούλου. Έχουμε την τελευταία περίοδο μια σειρά από σημάδια όψιμης υποστήριξης της ναζιστικής οργάνωσης, τουλάχιστον στη δικαστική της περιπέτεια, μιας υποστήριξη που προέρχεται από εκεί που δεν θα το περίμενε κανείς. Θυμίζω ότι η μειοψηφία στο Συμβούλιο Εφετών υπογράφεται από έναν εφέτη, ο οποίος χαρακτηρίζεται για την τοποθέτησή του στο «προοδευτικό» στρατόπεδο, αντίθετα από ό,τι ισχύει για ορισμένους από τους δικαστικούς που έπαιξαν μέχρι σήμερα ρόλο στην υπόθεση.

Ο εφέτης υιοθέτησε στην ουσία τους ισχυρισμούς των κατηγορουμένων, οι οποίοι εκμεταλλεύθηκαν μια συζήτηση που γινόταν σε νομικούς κύκλους σε σχέση με την ενδεχόμενη τροποποίηση του άρθρου 187 παρ. 1 του ΠΚ. Ο δικαστής που μειοψήφησε θεώρησε ότι πρέπει να εκπέσει η κατηγορία της ένταξης και διεύθυνσης εγκληματικής οργάνωσης διότι, σύμφωνα με τη σύμβαση του Παλέρμο, δεν υπάρχει η απαραίτητη προϋπόθεση και του οικονομικού κινήτρου για τον χαρακτηρισμό μιας οργάνωσης ως εγκληματικής.

Επισημαίνει ότι τη σύμβαση έχει κυρώσει η ελληνική πολιτεία με τον νόμο 3875/2010 και σύμφωνα με το αρ. 28 του Συντάγματος αποτελεί εθνικό δίκαιο και δεν χρειάζεται τυποποίηση με Νόμο. Παράλληλα σημειώνει ότι τρία χρόνια μετά την καταδίκη της 17N θεσπίστηκε νέος για τις περιπτώσεις τρομοκρατικών -εγκληματικών οργανώσεων δηλαδή ο 187Α.

Το σκεπτικό όμως του εφέτη σταματάει απότομα στο σημείο αυτό, ενώ η φυσιολογική επόμενη σκέψη του θα ήταν να μετατραπούν οι κατηγορίες και να υπαχθεί επομένως η Χρυσή Αυγή στις ένοπλες εγκληματικές οργανώσεις που δικάζονται με τον (νέο) αντιτρομοκρατικό νόμο (187Α) στον βαθμό που όλα τα χαρακτηριστικά της δράσης της πληρούν τις προϋποθέσεις καταδίκης της σύμφωνα με τον 187Α.

Από νομικούς σχολιαστές διατυπώθηκε απορία για την άποψη αυτή της μειοψηφίας, εφόσον ο ν. 3875/2010 έχει ρητό πεδίο αναφοράς το «διεθνικό» και όχι το τοπικό έγκλημα, ενώ στην αιτιολογική του έκθεση αναφέρει ότι το ζήτημα της επιδίωξης «οικονομικού ή άλλου υλικού οφέλους» έχει αντιμετωπιστεί στην ελληνική έννομη τάξη ως επιβαρυντική περίπτωση (άρθρο 187 παρ. 4 εδ. α). Εξάλλου ο ίδιος νόμος (3875/2010) προβλέπει τις συγκεκριμένες τροποποιήσεις που επιφέρονται στο άρθρο 187 ΠΚ, στις οποίες δεν περιλαμβάνεται η προϋπόθεση του οικονομικού οφέλους.

Ένα άλλο παράδοξο σημείο της περιόδου είναι ορισμένα δημοσιεύματα, τα οποία άκριτα υιοθετούν την επιχειρηματολογία των συνηγόρων της Χρυσής Αυγής, οι οποίοι έχουν αντιληφθεί ότι δεν μπορούν να αντιπαρατεθούν στην ουσία της υπόθεσης και επιχειρούν να την κερδίσουν στα χαρτιά, ακυρώνοντας δηλαδή το κατηγορητήριο για τυπικούς λόγους. Μια βδομάδα μετά την έκδοση του βουλεύματος και τη δημοσιοποίηση της μειοψηφούσας απαλλακτικής άποψης είχαμε δημοσίευμα στο υποτίθεται «προοδευτικό» έντυπο «Ποντίκι», με τίτλο «Στον αέρα η δίκη της Χρυσής Αυγής» και υπότιτλο «Μια σοβαρή παράλειψη στην ογκώδη δικογραφία μπορεί να βγάλει άκυρο το κατηγορητήριο». Η είδηση για το «Ποντίκι» είναι ότι δεν περιλαμβάνεται στη δίωξη η κατηγορία της «συγκρότησης εγκληματικής οργάνωσης». Και όπως γράφει η εφημερίδα «αυτή η παράλειψη στα χέρια των έμπειρων συνηγόρων των κατηγορουμένων μπορεί να τινάξει στον αέρα την ακροαματική διαδικασία, βγάζοντας άκυρο το κατηγορητήριο, επισημαίνουν νομικοί κύκλοι που έχουν γνώση της υπόθεσης». Δεν πρέπει να είναι κανείς μάντης για να καταλάβει ποιοι είναι αυτοί οι νομικοί κύκλοι που «έχουν γνώση». Ασφαλώς εννοείται η ομάδα των υπερασπιστών της οργάνωσης. Ενδιαφέρον έχει και το κλείσιμο του άρθρου, στο οποίο υπάρχει και πολιτική κατάληξη που εμπλέκει άμεσα τον ΣΥΡΙΖΑ στη μεθόδευση αναθεώρησης της δικαστικής διαδικασίας: «Δικαιολογημένες λοιπόν οι ενστάσεις και οι επιφυλάξεις σχετικά με τη δομή του

κατηγορητηρίου βουλευτών του ΣΥΡΙΖΑ και άλλων κοινοβουλευτικών κομμάτων αναφορικά με την επιτυχή ή όχι κατάληξη της δίκης σχετικά με την εγκληματική δράση της νεοναζιστικής οργάνωσης και των ταγμάτων εφόδου, που φέρονται να καθοδηγούνταν εξ ολοκλήρου από τον Μιχαλολιάκο και άλλα πρωτοκλασάτα στελέχη της Χρυσής Αυγής».

Θα σημειώσω ακόμα το γεγονός ότι αντίθετα από ό,τι έκανε ο κ. Δένδιας και ορισμένοι άλλοι υπουργοί της Νέας Δημοκρατίας, οι υπουργοί της τωρινής κυβέρνησης δεν δίστασαν ούτε στιγμή να απαντούν στις ερωτήσεις της ναζιστικής οργάνωσης, υιοθετώντας τη γραμμή της προέδρου του σώματος, παρά τις χλιαρές ενστάσεις τους. Και μάλιστα σε κάποιες απ' αυτές προχωράνε ένα βήμα παραπέρα. Απαντώντας στον γνωστό θαυμαστή του Κασιδιάρη και μέλος της κυβερνητικής πλειοψηφίας Νίκο Νικολόπουλο, ο υπουργός Επικρατείας Παναγιώτης Νικολούδης έπεσε στην παγίδα να καταγράψει την αντίθεσή του στον τρόπο άσκησης δίωξης της Χρυσής Αυγής. «Με βάση το δεδομένο ότι τα πολιτικά κόμματα έχουν από την ίδια τη φύση τους το αντικειμενικό στοιχείο-γνώρισμα της 'οργανωμένης και με διαρκή δράση ομάδας', θα πρέπει με ιδιαίτερη προσοχή και επιφύλαξη να ερευνάται η τυχόν συνδρομή και του δεύτερου στοιχείου, δηλαδή του δόλου προς διάπραξη κακουργημάτων, δόλου ειδικού ενιαίου (συνολικού) για όλα τα μέλη της ομάδας. Σε αντίθετη περίπτωση, όταν δηλαδή με ευκολία γίνεται δεκτή η συνδρομή του δεύτερου στοιχείου, ακόμη και στην περίπτωση που διαπιστώνεται ότι πολλά από τα μέλη ενός κόμματος έχουν τελέσει κακουργήματα, τούτο αποτελεί όχι μόνο λανθασμένη νομική προσέγγιση του ζητήματος, αλλά αποτελεί απαράδεκτη απειλή για τα πολιτικά κόμματα (ιδιαίτερα τα μεγαλύτερα), τα οποία αποτελούν βασικό στοιχείο & πυλώνα του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος. Δεν προτιθέμεθα να στείλουμε στην Εισαγγελία του Αρείου Πάγου έναν ΕΝΙΑΙΟ φάκελο με όλες τις υποθέσεις σκανδάλων, ούτε θα επιδιώξουμε ποτέ να αποδώσουμε συλλογική ευθύνη σε οποιοδήποτε κόμμα. Εκείνο που θα επιδιώξουμε είναι να αποδίδονται ευθύνες σε κάθε έναν για ό,τι ο ίδιος διέπραξε».

Μιλάμε για παγίδα, διότι ως γνωστόν το θεώρημα των κομμάτων ΠΑΣΟΚ και Νέας Δημοκρατίας ως εγκληματικών οργάνώσεων το ανακάλυψε για αντιπερισπασμό η Χρυσή Αυγή μετά τη δολοφονία Φύσσα και την παραμονή των συλλήψεων, όταν ήδη ο τότε υπουργός Δημόσιας Τάξης είχε καταθέσει στην εισαγγελία του Αρείου Πάγου τις 35 δικογραφίες που εκκρεμούσαν για την οργάνωση.

Δεν πρόκειται για καινούριο φαινόμενο. Θυμίζω ότι ακόμα και κάτω από το σοκ της δολοφονίας του Φύσσα ήταν πάλι σχολιαστές που αυτοτοποθετούνται στην Αριστερά εκείνοι που αμφισβήτησαν πρώτοι την ευθύνη της Χρυσής Αυγής, κλείνοντάς μας το μάτι ότι πρόκειται για συνωμοσία της κυβέρνησης ή ακόμα και του διεθνούς σιωνισμού, προκειμένου να αντιμετωπιστεί το πολιτικό ρεύμα υπέρ της οργάνωσης. Κατονομάζω τον Γιώργο Δελαστίκ και τον Τάκη Φωτόπουλο. Αλλά και στο χώρο των νομικών θα υπενθυμίσω τις απόψεις του μέλους της ΚΕ του ΣΥΡΙΖΑ Δημήτρη Μπελαντή ή ακόμα και του Σταύρου Τσακυράκη, παλιού μου γραμματέα στον παράνομο Ρήγα και ήδη στέλεχος του Ποταμιού.

Για μας τους παλιότερους το φαινόμενο δεν είναι καινούργιο. Το 1998 είχαμε δεινοπαθήσει, μέχρι να γίνει κατανοητό και στο χώρο της Αριστεράς και της Ακρας Αριστεράς, ότι η επίθεση της φάλαγγας του Περίανδρου εναντίον των Κουσουρή, Φωτιάδη και Καραμπατσόλη ήταν ενέργεια της Χρυσής Αυγής και όχι των ΜΑΤ, τα οποία υποτίθεται ότι έδρασαν με κυβερνητική εντολή.

Τι έχουν πάθει όλοι αυτοί οι αριστεροί; Τρελάθηκαν; Γοητεύθηκαν ξαφνικά από τα επαναστατικά κηρύγματα της ομάδας Μιχαλολιάκου-Παππά-Κασιδιάρη; Πώς να εξηγήσουμε την ομαδική τους παράκρουση;

Θα πω καταρχήν ότι δεν ασχολούμαι με όσους κινούνται από καθαρό πολιτικό-κομματικό «ρεαλισμό», εννοώ κυνισμό. Αυτοί αρκούνται στην παλιά συνταγή της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας που μέτραγε τα κουκιά της Ακροδεξιάς και ενίσχυε με κάθε τρόπο την παρουσία της, θεωρώντας ότι έτσι θα εξασφαλίσει την επικράτηση της Αριστεράς επί της Δεξιάς σε ένα παγιωμένο δικομματικό σύστημα. Είναι ο λόγος που ο Μιτεράν άνοιξε τη γαλλική δημόσια ραδιοτηλεόραση στον Λεπέν, προκειμένου να κόβει ψήφους από τον

Ζισκάρ και τον Σιράκ, τρομάρα του. Έτσι κι εδώ, όπως το ΠΑΣΟΚ καλόβλεπε τη φέτα που έκοβε από τη Νέα Δημοκρατία το ΛΑΟΣ, έτσι και σήμερα κάποιος από την Αριστερά μετράνε τις πληγές της Νέας Δημοκρατίας από τη Χρυσή Αυγή και τρίβουν τα χέρια τους. Πρόκειται φυσικά για μια εντελώς κοντόφθαλμη πολιτική, την οποία εκμεταλλεύεται με ευκολία η Χρυσή Αυγή, εμφανιζόμενη ως εναλλακτική αντιμνημονιακή λύση, ενόψει των προβλημάτων προσαρμογής του ΣΥΡΙΖΑ στην υλική πραγματικότητα των διαπραγματεύσεων.

Αλλά είπαμε. Δεν ασχολούμαι με αυτή την άποψη. Προσπαθώ να κατανοήσω όλους τους άλλους αριστερούς, που κινούνται από λιγότερο ευτελείς υπολογισμούς, αλλά εντούτοις έχουν βαλθεί να εξωραίσουν τη δράση της Χρυσής Αυγής, και να εφεύρουν κάθε λογής νομικά και πολιτικά επιχειρήματα, προκειμένου να οδηγηθούν εκτός φυλακής οι αρχηγοί της εγκληματικής συμμορίας.

Νομίζω ότι αυτοί οι δεύτεροι είναι θύματα της παλιάς καλής θεωρίας του «μακριού χεριού του συστήματος». Σύμφωνα μ' αυτή τη θεωρία, οι φασιστικές οργανώσεις είναι ενεργούμενα των κρατικών μηχανισμών, επομένως δεν έχει καμιά σημασία η αντιμετώπισή τους και πολύ περισσότερο η εξάρθρωσή τους, όσο παραμένουν στη θέση τους οι μηχανισμοί του αστικού κράτους. Πρόκειται βέβαια για μια πολιτική καρικατούρα, η οποία εμφανίζεται να απορρέει από την ορθή -ασφαλώς- διατύπωση του Χορκχάιμερ, ότι «όποιος δεν θέλει να μιλάει για τον καπιταλισμό, θα έπρεπε να σωπαίνει και για τον φασισμό».1 Αλλά ο Χορκχάιμερ δεν εννοεί βέβαια ότι καπιταλισμός και φασισμός ταυτίζονται. Μάλιστα στο ίδιο μικρό κειμενάκι ο Χορκχάιμερ εντοπίζει την αυτονομία ακόμα και του ίδιου του κράτους από την κυρίαρχη τάξη κατά την προναζιστική περίοδο.2

Πώς εφαρμόζεται σήμερα αυτή η διαστρεβλωμένη -και σταλινικής προέλευσης- παραποίηση της μαρξιστικής θεωρίας; Μα με τη βεβαιότητα ότι τώρα που ήρθε στα χέρια της Αριστεράς ο κρατικός μηχανισμός αυτόματα θα μεταβληθεί από ημιφασιστικός σε υπερδημοκρατικό. Καρικατούρα αυτής της άποψης ήταν η εντολή του υπουργού Δημόσιας Τάξης προς τους χρυσαυγίτικους θυλάκους στο εσωτερικό των σωμάτων ασφαλείας να αυτοδιαλυθούν, διότι αλλιώς θα τους διαλύσει ο ίδιος.

Κακά τα ψέματα. Η ανάρρηση της Αριστεράς στην κυβέρνηση δεν υπήρξε αποτέλεσμα της νίκης των αριστερών ιδεών και της συντριβής του νεοφιλελευθερισμού. Η μαζική απήχηση της Χρυσής Αυγής υπήρξε αποτέλεσμα ήττας της Αριστεράς και των ιδεών της. Και τυχόν απαλλαγή της ηγεσίας της ναζιστικής οργάνωσης από τα εγκλήματα που όλοι γνωρίζουμε ότι αυτή έχει διαπράξει, θα είναι μια χειρότερη ήττα πάλι της Αριστεράς. Ποιος θα πάρει την ευθύνη για την ανασυγκρότηση των Ταγμάτων Εφόδου και τη διοργάνωση νέων πογκρόμ; Σημειώνω μόνο ότι μετά από ενάμιση χρόνο που λούφαζε η οργάνωση, ενθαρρυμένη από τα φαινόμενα που περιέγραψα, ετοιμάζεται για δημόσια αντιμεταναστευτική εκδήλωση το άλλο Σάββατο στο κέντρο της Αθήνας, στις 21 δηλαδή Μαρτίου, Παγκόσμια Ημέρα κατά του Ρατσισμού και ενώ ήδη και στην Αθήνα έχει εξαγγελθεί μαζική αντιρατσιστική κινητοποίηση. Ποιος δεν καταλαβαίνει τι ακριβώς συμβαίνει;

Υπάρχει τέλος και ένα αδιόρατο σύμπλεγμα ενοχής της Αριστεράς απέναντι σε διωκόμενους ακροδεξιούς, χουντικούς και ναζιστές. Μαθημένοι επί δεκαετίες να βρίσκονται στο εδώλιο του κατηγορουμένου και στο κελί του φυλακισμένου που δεν υπογράφει δήλωση μετάνοιας, αν όχι οι ίδιοι, πάντως τα ινδάλματά τους, οι αριστεροί έχουν μια φυσική τάση να ταυτίζονται με τους διωκόμενους, όποιοι κι αν είναι αυτοί. Και νομίζουν ότι είναι χρέος τους να αντιπαρατίθενται στη δικαιοσύνη, ακόμα και όταν αυτή -με τεράστια καθυστέρηση- κάνει αυτό που έπρεπε να είχε κάνει από καιρό. Ας μη το κάνουν όσοι θυμούνται τον Φύσσα, τον Λουκμάν και τα εκατοντάδες θύματα της οργάνωσης. Και πάντως, αν το κάνουν, να ξέρουν ότι αγωνίζονται δίπλα στον Μιχαλολιάκο, τον Λαγό και τον Ρουπακιά.

**Το κείμενο βασίζεται στην ομιλία του Δημήτρη Ψαρρά στην εκδήλωση με τίτλο "Το αντιφασιστικό κίνημα μπροστά στη δίκη της Χρυσής Αυγής", που διοργάνωσε το Σάββατο 14 Μάρτη 2015 ο Αντιφασιστικός Συντονισμός στην αίθουσα εκδηλώσεων του Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων**

---

## **Σημειώσεις**

**1** Marx Horkheimer, «Οι Εβραίοι και η Ευρώπη», μτφρ. Θεόδωρος Γεωργίου, εκδ. Ερασμος, Αθήνα 1985 [α' γερμ. έκδοση 1939], σ. 12.

**2** «Ο φιλελευθερισμός περιείχε τα στοιχεία μιας καλύτερης κοινωνίας. Ο νόμος είχε μια γενικότητα που αφορούσε και την κυρίαρχη τάξη. Το κράτος δεν ήταν κατά τρόπο άμεσο εργαλείο της», (στο ίδιο, σ. 35).

Πηγή: [rednotebook.gr](https://rednotebook.gr) μέσω [jailgoldendawn.com](https://jailgoldendawn.com)